

Yazı- İlk başkan BÖREKÇİZADE Rıfat Efendi'den Ali Erbaş'a

Diyanet İşleri Başkanlığı, en tartışmalı devlet kurumu olma özelliğini devam ettirmektedir. Kurumun, hilafetin lağvı ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılması yasalarıyla eşzamanlı olarak ihdas edilmiş olması anlamlıdır. Çok partili döneme kadar devlet aygıtı içinde dinin denetim altında tutulması işlevini sürdüren kurum, 1950'lerden sonra önemli dönüşümlere sahne olmuştur. 1961demokrasisine kadar, cumhuriyetin kurucu ideolojisi karşısında uyumlu resmi İslamı temsil eden Diyanet örgütü, İslamcılık akımının güçlenmesine koşturarak gittikçe siyasallaşmıştır. Özellikle son iki başkanın görevde bulunduğu dönemde, siyasi iktidar ile bir devlet kurumu olarak "Diyanet" arasındaki organik ilişki iyice belirgin hale gelmiştir.

30 Kasım 2020 tarihli yazı burada: [İlk başkan BÖREKÇİZADE Rıfat Efendi'den Ali Erbaş'a \(cumhuriyet.com.tr\)](http://ilk-baskan-borekczizade-rifat-efendi-den-ali-erbas-a-cumhuriyet.com.tr)

Prof. Dr. Rıdvan Akın/ Galatasaray Üniversitesi

Cumhuriyet rejiminin dayandığı zemini belirleyen en önemli kanunlar Devrim kanunlarıdır. Bu üç kanun (429, 430, 431) radikal içerikleriyle eski rejimden kopuşu sağlayan düzenlemelerdir. 429 sayılı Şer'îye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile Milli Mücadele döneminde var olan Şer'îye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye vekâletleri lağvedilmiş, yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur. 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat yasası ile bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair 431 sayılı kanun ile de hilafet lağvedilmiştir. Bu yasalar günümüz İslamcı çevrelerde nefretle anılan düzenlemelerdir. Ama kanımca asıl bundan sonra Cumhuriyet Devrimi'nin gerçek konsolidasyonu başlamıştır. Milli Kurtuluş Savaşı başladığında, İstanbul'daki Şeyhülislamlık makamı ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin hükümet içindeki işlevini görmek üzere Ankara'da Şeriye Vekâleti kurularak İcra Vekilleri Heyeti'ne (Hükümete) alındı. Cumhuriyet'in ilanı, başlangıçta ne İcra Vekilleri içinde yer alan Şeriye vekilinin konumunda ne de Birinci Meclis tarafından 1922'de Hilafet makamına seçilen Abdülmecid Efendi'nin konumunda bir değişikliğe yol açmıştı. Asıl devrimci değişiklikler, 1924 Mart-Nisan aylarında gerçekleşti. Bunlar 'Devrim Kanunları ve 1924 Anayasası'dır. 429 sayılı yasa, din işleri örgütünü siyaset alanından çıkararak siyasi otoritenin emrine verdi. Şeriye Vekâleti yerine, başvekilin inha cumhurbaşkanının ise tasdik ettiği bir makam olarak Diyanet İşleri Reisliği ihdas edildi.

RIFAT BÖREKÇİ DÖNEMİ

Bence Atatürk'ün Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurma kararının iki yönü vardır: Din gibi bir alanı devletten özerk bir kurum olarak düşünmemesi veya belki de bunu bir risk olarak görmesi birinci nedendir. İkincisi ise Osmanlı resmi ideolojisi olan Sünni İslamı bir Türk İslamı haline dönüştürmeyi hatta, Türk Ulus Devleti'nin bir "rükünü" olarak tasavvur etmiş olmasıdır. Ama kanımca gerçek neden Türk tarihinin en büyük devrimcisinin bile bürokratik devlet geleneğinin "kodlarının" bir ürünü olarak tarih sahnesine çıkmış olmasıydı. Rıfat BÖREKÇİ'nin Diyanet İşleri Başkanlığı döneminde, din ve din adamı telakkisi büyük ölçüde bu

düşüncelerimi teyit eder niteliktedir. Türk laikliği, İslamı Arap öğelerinden tamamen arındırarak, bir Türk-İslamı yaratmak istemiştir.

TEK PARTİ DÖNEMİ

Erken dönem Cumhuriyet laikliğinin bir Türk-İslamı inşa ederek, Arap kültür-din dairesinden kopmak amacının var olduğu uygulamalardan anlaşılmaktadır. 1932’de Türkçe ezan, 1934’te Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesi, 1941’de Türk Ceza Kanunu’nda Türkçe ezan ve kamet zorunluluğunu ihlal edenlere (Arapça yasağı) 3 ay hapis cezası getiren bir madde eklenmesi gibi... Bir başka boyut da din eğitimi konusudur. Bir dönem ilahiyat fakültesi ve imam hatip okullarının da kapatılmasından sonra, İstanbul Üniversitesi İslam Tetkikleri Enstitüsü dışında din eğitim ve öğretimi ile ilgili hiçbir kurumun kalmadığını belirtmek gerekir. İzinsiz din eğitiminin şiddetle takibi, gayri müslim yurttaşları da etkilemiş, örneğin Yahudilerin çocuklarına evlerinde İbranice eğitim vermeleri kovuşturmaya konu olmuş, Türkiye’de yaşayan ama Türk vatandaşı olmayan rahipler ceza kovuşturmasına uğramıştır. Yine Alevilerin Osmanlı’dan beri yarı gizli sürdürdükleri cem ayinleri Cumhuriyet döneminde de yasadışı bir dini faaliyet olarak algılanmıştır.

KATI UYGULAMALARDAN VAZGEÇİLMESİ

Bu alanda ilk emareler, Şerafeddin Yaltkaya’nın vefatından sonra, Diyanet’in başına getirilen Ahmet Hamdi Akseki döneminde başlamıştır. Bu emareler sırasıyla, hacca gidenlere döviz tahsisi ve izin verilmesi (1947) ilahiyat fakültesinin tekrar açılması ve ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında seçmeli din dersine izin verilmesi gibi kararlardır. (1949) En önemli adım ise, CHP’nin 1950 seçimlerinden (iktidardan düşmeden) önce 29.4.1950 tarihli 5634 sayılı yeni bir Diyanet Teşkilatı yasası çıkarmış olmasıdır. Bu yasa ile Vakıflar Umum Müdürlüğü’ne devredilmiş bulunan imam hatip ve kürsü vaizliği kadroları Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlanmıştır.

ÇOK PARTİLİ DÖNEM

Atatürk döneminin Diyanet İşleri Başkanı Börekçizade Rıfat Efendi’nin vefatından sonra Milli Şef İnönü bu göreve sırasıyla M. Şerafeddin Yaltkaya ve A. Hamdi Akseki’yi getirdi. Her ikisi de tek parti yönetiminin din telakkisi ile uyumlu bir çizgi izlediler. Demokrat Parti’nin başkanlığa getirdiği Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, Halk Fırkası grubunda tam bir cumhuriyetçi portre çizmiş görünüyor. Her ne kadar, DP dönemi, Ticanilik, Süleymancılık ve Said-i Nursi ile popülist kaygılarla temasın olduğu bir dönem olduysa da tarikatların “Resmi İslam” a nüfuz etmelerine izin verilmemiştir. Bunda DP yöneticilerinin CHP’den “çıkma” olmalarının önemi vardır düşüncesindeyim.

27 MAYIS SONRASI

Milli Birlik Komitesi, Diyanet İşleri Başkanlığı’na, din kurumu üzerinde kendi anlayışlarına uygun bir simayı getirdi. Bu isim İstanbul müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen’dir. Bilmen 1943’ten beri İstanbul müftüsü ve çok tanınmış bir din alimi idi. Bununla birlikte 27 Mayıs yönetiminin radikal kanadı İnkılap Mahkemeleri, kültür ve eğitim reformu, korporatif nitelikli bazı kurullarla toplumu örgütlenme planlarının yanı sıra, tek parti radikalizminin nostaljisi ile

ezanın ve ibadetin Türkçeleştirilmesi, dinde reform gibi söylemleri gündeme getirmek istedi. Bu gelişmeler, siyasi irade karşısında daima “muti olan” Ömer Nasuhi Bilmen Hoca'nın emekliliğini istemesi ile sonuçlandı. Bu talebin gerçekte bir istifa olarak değerlendirilmesi daha doğru olur.

GERÇEKER'İN BAŞKANLIĞI

İnönü'nün 1964'te göreve getirdiği Mehmet Tevfik Gerçeker'in babası TBMM'nin birinci döneminde Şeriye vekili olan Karacabey müftüsü Mustafa Fehmi Efendi'dir. Gerçeker, Yüce Divan ve Danıştay üyeliği yapmış 1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra Danıştay Genel Kurulu tarafından Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilmiştir. AYM'den yaş haddinden emekli olduktan sonra, İnönü'nün son koalisyon hükümeti devrinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilmesi, kuruma İnönü bakışını açıklar niteliktedir.

AP'İN DİYANET POLİTİKASI

AP'nin 1965 seçimlerini kazanıp tek başına iktidara gelmesinden sonra, göreve gelen bütün Diyanet İşleri başkanlarının görev sürelerinin kısalığı, başkanlığın parti politikalarının etki alanına girdiğini gösterir. Bunlar içinde AP'nin göreve getirdiği üçüncü Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan'ın daha sonra, MSP, RP, AKP gibi İslamcı partilerin seçkinleri içinde yer alması, İslamcılığın AP iktidarı eliyle, Diyanet içinde önce nüfuz alanını sonra, hegemonyayı ele geçirdiğini gösterir niteliktedir.

70'LERİN KAOS ORTAMI

1977'de Ecevit'in Diyanet'ten Sorumlu Devlet Bakanlığı'na getireceği Dr. Lütfi Doğan'ın önemli bir özelliği var. Dr. Doğan, 12 Mart Ara Rejimi döneminde göreve getirilmişti. Selefî Lütfü Doğan ise 1968'de Adalet Partisi iktidarı tarafından başkanlığa atanmıştı. Ara rejim hükümetleri kendi anlayışlarını yakın bulmadıkları Lütfi Doğan'ı tebdil etmiş olmalıdırlar. Dr. Lütfi Doğan ise Demirel başkanlığında kurulan Milliyetçi Cephe hükümetlerine kadar tutucu-İslamcı çevrelerin dışında bir çizgi ile başkanlık görevini sürdürdü.

İKİ DENGE ADAMI

Tayyar Altıkulaç'ın İslamcı çevrelerden ziyade Adalet Partisi'ne ve Demirel'e yakın olduğunu ifade etmek gerekir. Bir denge adamı olduğunu gösteren en önemli karine, 12 Eylül Ara Rejimi döneminde yerini korumuş olmasıdır. Aynı yargıyı Mehmet Nuri Yılmaz için de söylemek mümkündür. O da Demirel ve Ahmet Necdet Sezer'in cumhurbaşkanlığı döneminde başkanlık görevini sürdürmüştür. Devletin kurucu ideolojisiyle çatışmaktan kaçınan bir anlayışa sahipti.

İSLAMCILIK ANLAYIŞI

Diyanet Teşkilatı'nın İslamcılığın etki alanına girişi Turgut Özal'ın başbakanlığı ve ANAP iktidarı dönemine tekabül eder. Özal, Nakşibendi tarikatıyla yakın ilişkileri olan bir siyasi kimlikti. Özal'ın, Tayyar Altıkulaç'ın yerine Prof. Mustafa Said Yazıcıoğlu'nu getirmesi

İslamcı kadroların Diyanet'i ele geçirme yolundaki ilk hamle sayılmalıdır. Yazıcıoğlu, halen aktif olarak AKP'de siyaset yapmaktadır.

AKP İKTİDARI

AKP'nin ilk iktidar döneminde, her alanda olduğu gibi, Diyanet yönetimi alanında da temkinli başladığı açıktır. Bu dönemde tam angaje bir Diyanet İşleri Başkanı atayamamasının iki nedeni vardır: Birincisi Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı olması, ikincisi de kamuoyunu tedirgin edecek nitelikte atamalardan kaçınma siyaseti. Ali Bardakoğlu, AKP'nin göreve getirdiği ilk başkandır. AKP dışında olmamakla birlikte, siyasetten sakınma çizgisini görevi boyunca sürdürdü.

DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ

Türkiye, AKP iktidarının ikinci döneminden itibaren ciddi bir dönüşüm sürecine girmiş olup bu süreç hâlâ devam etmektedir. 2002'den beri iktidarda bulunan AKP'nin 2007 sonrasındaki hamlelerini bir siyasi partinin olağan icraatları olarak yorumlamak zordur. Türkiye, bir taraftan gittikçe kapitalistleşip, çarpık da olsa kentlileşirken bununla koşut olarak taşrada İslami sermayenin (özellikle tarım ve ticaret sermayesi) toplumun diğer kesimleriyle (proletarya ve köylüler) din üzerinden bir diyalog kurmakta oldukça başarılı olduğu gözlemlendi. İslamcı burjuvazi ve onun partisi, ideolojisi "din" olan bir örgütlenme ve kadrolarını devşirme siyaseti yürürlüğe koydu ve burada büyük bir başarı sağladı. Sonuç itibarıyla, AKP iktidarının meşrulaştırılması ve siyasal gücün "konsolidasyonu" Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden yürütülmektedir. "Eski resmi devlet ideolojisi" laikliğe alternatif ideolojinin üretimi, yaygınlaştırılması ve pekiştirilmesi alt, orta ve yüksek bürokratik kadrolarıyla Diyanet örgütü aracılığıyla yürütülmektedir. Laiklik, Cumhuriyet tarihi boyunca elinde tuttuğu resmi üstünlüğünü kaybetmiş, din fiilinde facto henüz de jure değil yeni hegemonyanın ideolojisi oldu.

MEHMET GÖRMEZ VE ALİ ERBAŞ

Son 10 yılda, Diyanet İşleri Başkanlığı iktidar partisinin egemenliğinde, "yeni devletin" ideolojik hegemonya aygıtına dönüştürüldü. Sonuç olarak, Diyanet İşleri örgütünün "yeni devletin" en güçlü ideolojik aygıtı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

SONUÇLAR

KURULUŞ AMACINDAN BAŞKA BİR NOKTADA

Türk devrimi önderliğinin, dini denetim altında tutma ve Türk ulus devletinin pekiştirilmesinde işlevsel bir kurum olarak tasavvur ettiği Diyanet İşleri Başkanlığı, kuruluş amaçlarından bambaşka bir noktada bulunmaktadır. Kamusal alandaki görüntüsüyle Başkan, adeta meşrutiyet döneminin şeyhülislamı rolünü üstlenmiş görünüyor. Bu durum, anayasa, kuruluş ve görev yasaları ile bariz bir şekilde çelişmektedir. Ayasofya'nın "Cumhuriyet hukukuna" aykırı bir kararla Diyanet'e devredilmesi, Başkan'ın hutbeye kılıç ile çıkması, minberin hilafet sancaklarıyla donatılması, anayasal düzenle ve devrim kanunlarıyla açıkça çelişmektedir.

BÜYÜYEN BÜROKRASİ

Bilindiği üzere, AKP iktidarı döneminde, devlet kurumlarının hemen hepsi yürütme lehine güç kaybetmiş ve gerilemiştir. Buna karşılık 2002 sonrası, “çıtayı en çok yükselten” kurum Diyanet örgütüdür. Örgüt, 130 bin personeli ile iktidarın en çok kolladığı ve organik ilişki içinde bulunduğu bir kuruma dönüşmüş; Başkan, devletin değil, siyasi iktidarın dinsel politikalarından sorumlu bir aktör rolünü oynar hale gelmiştir. Diyanet, gittikçe büyüyen bürokrasisi ile kamu harcamaları bütçesinden pek çok önemli bakanlıktan daha fazla tahsisat almaktadır. Bu durumu, yurttaşların din hizmeti alma ihtiyaçlarının artması ile ilgili olduğunu ileri sürmek mümkün değildir.

HER ŞEYE KARŞI...

Diyanet teşkilatı, toplumdaki bütün muhalif siyasi partilere, statüko karşıtı eğilimlere, özellikle sol, sosyalist, feminist, yeşiller hatta liberal her türlü düşünce ve siyasi akıma karşı “pozisyon” almaktadır. Kanımca, Diyanet’in fetvaları da kuruluş ve görev kanununa aykırıdır. Laik hukuk açısından son derece sakıncalı olan bu durumun, iktidar dışındaki sağ partiler tarafından olağan karşılanması, muhalif kanat açısından ise kanıksanması endişe vericidir. Bu haliyle kurum, demokratik siyasi hayatın, çoğulculuğun, serbest düşüncenin önünde ciddi bir engele dönüşmüştür. Daha açık bir ifade ile Diyanet İşleri, demokratik, çoğulcu siyasi hayatı kısıtlayıcı, teokratik-otoriter bir yapının inşasına hizmet eden bir örgüte dönüşmüştür.

AYRICALIKLI OLMAMALI

Türkiye’nin seküler güçleri, diyanet işlerine yönelik “alternatif bir politika” ortaya koymak zorundadır. Türkiye, diyanet ve kamusal hayattaki dinin yerini çoğulcu demokratik bir platformda tartışıp çözmeden gerçek hürriyetçi rejimi yaşayamaz, güçlendiremez. Bunun en akılcı yolu, Diyanet’in “genel idare” içinde yer alan ayrıcalıklı bir kamu kurumu olmaktan çıkarılmasıdır. Dinin, diğer düşünceler karşısında “özel himaye görmeme” durumu, kurulacak gerçek laikliğin ve sağlam bir demokrasinin, hür düşüncenin, açık toplum ve açık rejimin teminatı olacaktır.